

Zdena Krišková

Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií – Filozofickej fakulty

Tradičné prvky v priestore súčasného mesta*

Słowa kluczowe: Boże Narodzenie, elementy kultury tradycyjnej, przestrzeń miasta, globalizacja

Abstract: The paper addresses the issue of preservation and transformation of traditional cultural elements in contemporary urban space. Attention is focused on northern Spiš, characterized by a proximity to Slovak-Polish culture, specifically on the town of Poprad. The paper documents preservation and transformation of traditions (based on Christmas) in contemporary urban environment and society. Tourism plays a significant part in the process of social and cultural development. The role of autonomy as a determinant of social and cultural events in urban environment is also not negligible.

Key words: Christmas, traditional elements, urban space, globalization

Pri porovnaní urbánneho a rurálneho priestoru vo väzbe na spoločenstvo sa vidiecke prostredie v súčasnom vývoji javí ako sociálne uzavretý celok oproti spoločenstvu mesta. Dôvodov je viacero – otvorenosť mestského priestoru je podmienená vyššou mierou dostupnosti napr. z pohľadu dopravy, z materiálneho aspektu je výrazným prvkom hospodársko-ekonomický rozvoj, rozvoj obchodu a služieb, k čomu v súčasnosti prispieva všeobecné megalománske rozšírenie obchodno-zábavných reťazcov, sústredenie administratívy, školstva, či zdravotníckych zariadení v meste.

* Informacje o źródłach finansowania badań przedstawionych w artykule: grant VEGA 1/0766/11 – Tradičná remeselná výroba ako kultúrnoidentifikačný prvok lokálneho spoločenstva.

Mestá sú vystavené tlakom globalizácie viac než menšie lokality, lebo priťahujú nadnárodný kapitál a s ním aj viac pracovných príležitostí, čo následne spôsobuje rast migrácie a turizmu, ako aj zvyšujúcu sa diverzitu životných štýlov, kultúrnych znakov a reprezentácií¹.

Významnú úlohu zohráva aj posun v oblasti kultúry od väzby na vlastnú societu k výraznej komercii a „prenájmu“, „či kupovaniu“ profesionálnej kultúry z väčších centier. Pôsobenie všetkých spomenutých aspektov v porovnaní s mestským prostredím je v prostredí vidieka do značnej miery obmedzené.

V uvedenom kontexte je možné vnímať aj narastajúcu kultúrnu a sociálnu diverzitu mesta. Rozvoj spoločnosti a jej otváranie sa vo všetkých oblastiach života však prináša na druhej strane oslabovanie vlastných tradičných prvkov aj vo vzťahu k ich niekdajšej socionormatívnej funkcii. Dôsledkom je disproporcja kultúrnej rovnováhy, najmä vo väzbe na identitu spoločenstva v urbánnom prostredí. Zo súčasného pohľadu je to prirodzený jav, keďže mnohé tradičné sociálne normatíva strácajú svoje opodstatnenie nielen v kontexte materiálneho rozvoja, ale i vývoja samotného sociálneho vedomia. Na druhej strane socionormatíva patrili po dlhé veki k základným kritériám kultúrneho a sociálneho vývoja spoločenstiev a ako súčasť kultúry etník zohrávajú významnú úlohu vo vzťahu k identite spoločenstiev na rôznych úrovniach. V tomto smere je prostredie vidieka výraznejšie v uchovávaní pôvodných kultúrnych prvkov. Rúcanie tradičných socionormatív je však nevyhnutným sprievodným javom súčasnej globalizácie.

Táto problematika je v súčasnosti pertraktovaná najmä v súvislosti s prostredím mesta, v ktorom je kultúrna a sociálna diverzita nepomerne výraznejšia. Životný štýl mesta dnes podlieha do značnej miery vonkajším vplyvom, najmä vo väzbe na migračné procesy, čoho dôsledkom je výrazné oslabovanie identity. Táto disproporcja je výzvou pre jednotlivé národné a kultúrne spoločenstvá – či a do akej miery uchovávať tradičné prvky kultúry v súčasných podmienkach vývoja. Navyše

globalizácia na úrovni spôsobu života nie je nevyhnutným javom a aj na príklade Slovenska sa ukazuje, že úlohu v tomto procese zohrávajú aj národné špecifiká a lokálne kontexty, ktoré modifikujú prijímanie zmien v oblasti životného štýlu².

Ako príklad, na ktorom chcem dokumentovať túto problematiku, som si zvolila mesto Poprad. Nachádza sa na severe Slovenska, v blízkosti slovensko-poľských hraníc, v oblasti horného Spiša, v lone Vysokých Tatier. Možno ho považovať za príklad protikladov. Geograficko-klimatické podmienky predurčovali čiastočnú izolovanosť mesta v nedostupných horských podmienkach, rovnako hospodársku ako i kultúrnu. Na druhej strane leží na jednej z významných historických obchodných ciest a pokiaľ ide o geografické podmienky, práve tie prispeli ku skutočno-

¹ *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku*. Red. A. BITUŠÍKOVÁ, D. LUTHER. Banská Bystrica 2010, s. 5.

² I. CHORVÁT: *Voľný čas obyvateľov slovenských miest*. In: *Kultúrna a sociálna diverzita...*, s. 214.

sti, že Poprad je dnes významným strediskom Vysokých Tatier. Patrí k rozvinutým hospodársko-kultúrnym a turistickým centráram Slovenska. Jeho význam je však nesporný aj v medzinárodnom meradle v kontexte širších historických väzieb. Svojou polohou je predurčený aj k rozvoju cestovného ruchu, najmä po zmene politicko-hospodárskych pomerov a otvorení sa svetu po r. 1989.

S nárastom rozvoja turizmu rastie počet najmä cudzincov, ktorí Spiš, a v jeho rámci aj Poprad, navštevujú.

Turisti sú jednou z kľúčových skupín, ktoré robia mestá tým, čím sú. Nie sú iba návštevníci, krátkodobí diváci, fungujú zároveň ako vyslanci kultúry. Turisti cestujú preto, aby zažili niečo iné, nové, čo sa im v danej lokalite ponúka³.

Jedným z prioritných záujmov turistov na celom svete je napriek lukrativnosti prírodných daností ktorejkoľvek krajiny, či regiónu práve kultúra. Poprad sa v posledných desaťročiach vďaka cudzineckému ruchu stal výrazne kozmopolitným mestom, na druhej však práve z tohto dôvodu jeho snahy smerujú k uchovaniu a najmä prezentácii prvkov tradičnej kultúry širšieho regiónu ako k základným prvkom kultúrnej identity – jednak vo vzťahu k návštevníkom mesta, ale i vo vzťahu k domácejmu obyvateľstvu, ktorého je tradičná kultúra vo väzbe na identitu historickou súčasťou.

Theoreticko-metodologické východiská

Vo svojom príspevku sledujem spomenuté obdobie po r. 1989, kedy tieto aktivity nadobudli otvorením sa svetu nový rozmer. Z praktickej, prípadne v posune času prevládajúcej zábavnej funkcie vo väzbe na vlastnú societu, sa do popredia dostáva prezentačná funkcia kultúrnych javov, s orientáciou na vonkajšie prostredie. Sústreďujem sa na niekoľko konkrétnych elementov, na ktorých príklade je mojím zámerom dokumentovať spôsob uplatnenia tradičných kultúrnych prvkov v živote súčasného mesta ako i postoj verejnosti voči nim, čo je základným kritériom ich uchovania, možnosti revitalizácie, alebo zániku aj v prostredí.

Z metodologického hľadiska som vychádzala prevažne z dlhodobého zúčastneného pozorovania, doplnením s priamymi rozhovormi s respondentmi dvoch základných skupín, pričom jednu tvorilo domáce mestské obyvateľstvo a druhú príležitostní návštevníci mesta a cudzinci. Keďže na realizácii niektorých aktivít som sa v počiatočnom období podieľala aj organizačne, mala som možnosť

³ U. HANNERZ: *Svet a mesto po páde železnej opony: Meniace sa miesta významov*. In: *Kultúrna a sociálna diverzita...*, s. 15.

komparácie východísk a zámerov s konečnou formou, najmä však s postojom recipientov a ich interaktívnej účasti.

Tradičné Vianoce v netradičnom prostredí

Začiatkom 90. rokov 20. storočia mesto Poprad začalo sústreďovať výraznú pozornosť v súvislosti s organizovaním aktivít k vianočnému obdobiu – od počiatku adventu do konca kalendárneho roka. Aktivity zamerali organizátori na niekoľko dominantných prvkov, ktoré do súčasnosti prešli viacerými zmenami a kreujú sa postupne na základe ohlasu verejnosti.

Centrom pozornosti je adventné obdobie štyroch predvianočných týždňov, počas ktorých mesto organizuje viacero podujatí. Ich prostredníctvom sa prelínajú tradičné prvky ľudovej kultúry, prevzaté zo širšieho regiónu, s prvkami súčasnej kultúry mesta, až ku komerčným aktivitám.

V každú zo štyroch adventných nediel' sa v podvečer koná na kostolnej veži námestia krátky vežový koncert klasickej hudby v interpretácii profesionálnych umelcov, ktorý končí zapálením jedného svetla (do Vianoc sú tak zapália všetky štyri adventné svetlá). Okrem toho sú vianočné aktivity sústredené k niektorým ťažiskovým celkom:

- Mikulášsky večer.
- Vianočný jarmok.
- Štedrý večer s Betlehemom.
- Rozlúčka so starým rokom.

Mikulášsky večer. Časovo sa táto aktivita zväčša orientuje na najbližší piatok podvečer k 6. decembru. Jej cieľovou skupinou je najmladšia generácia obyvateľov. Na ozvučenom námestí na pódiu s moderátorom je sústredený približne polhodinový program, ktorého podstatou je interaktívne zapojenie samotných detí pri očakávaní príchodu Mikuláša (interpretáciou pesničky, básničky...). Deti sú vďačnými hercami a táto príležitosť je jednou z mála aktivít, kde sa verejnosť nechá vtiahnuť priamo do diania.

Najvýraznejšia pozornosť je venovaná samotnému príchodu Mikuláša. Keďže tento program v rámci celého vianočného cyklu od začiatku vykazuje najvyšší záujem verejnosti, organizátori v snahe o nové prekvapenia vymýšľajú stále originálnejšiu formu príchodu Mikuláša, čím sa odkláňajú od jeho klasického tradičného príchodu na saniach. V jednom roku sa Mikuláš napríklad spustil na námestie na lane z kostolnej veže, čo síce splnilo zámer šokujúceho prekvapenia, vo verejnosti však táto forma vzbudila prevažne negatívne ohlasy. Napriek otvorenosti prostredia mesta k prijímaniu inovatívnych, nových prvkov, tento vnímala

verejnosť už ako prekročenie hranice vo vzťahu k tradícii a v konečnom dôsledku aj logike. Mikulášska tradícia je jedným z príkladov všeobecného rozšírenia nad rámec lokálnej, až národnej kultúry. Účastníci ju vnímajú ako prirodzenú súčasť kultúry. Dôležitá je tiež väzba na deti, čo znásobuje pozitívny vzťah verejnosti k tomuto tradičnému prvku. Práve oslava príchodu Mikuláša patrí k najnavštevovanejším vianočným atrakciám, navyše, je jednou z prvých aktivít vianočného cyklu v priestore mesta. V týchto intenciách organizátori situovali práve k tomuto prvku veľkolepý mestský ohňostroj. Je to špecifikum Popradu na rozdiel od veľkej väčšiny miest, kde je organizovaný ohňostroj spojený s príchodom Nového roka.

Vianočný jarmok. Koná sa spravidla v druhý adventný víkend. Počiatočným zámerom mesta bolo orientovať jarmok výsostne tradične, nielen vo väzbe na ponúkaný sortiment, ale v komplexnom ponímaní. Napríklad predajné stánky predpokladali situovať v centre mesta len drevené, zrubené. Keďže realizácia tohto zámeru bola nákladná, mnohí predajcovia si ich prenájom nemohli dovoliť, čo zasa ochudobnilo požadovaný vianočný sortiment. Nakoniec zostalo pri kompromise približne piatich drevených zrubených stánkov, ktoré zostali na námestí počas celého roka a slúžia na občerstvenie najmä turistov. Ich charakter v období mimo vianočných trhov, bez priamej tematickej väzby však pôsobí mierne rušivo v celkovom urbanistickom riešení námestia. V tomto prvku možno vidieť jedno z protirečení situovania tradičného prvku v netradičnom prostredí.

Súčasťou vianočného jarmoku je v priestore centra pódiová interpretácia tradičných vianočných zvykov prostredníctvom folklórnych súborov a skupín z domáceho, i širšieho regiónu.

Aj k tomuto prvku folklorizmu sme zaznamenali niektoré protirečivé postoje verejnosti. Na rozdiel od návštevníkov mesta, ktorí prijímajú tento prvok ako nový poznatok národných kultúrnych prejavov, časť domáceho obyvateľstva vníma prezentáciu tradičných ľudových prvkov ako adekvátnu pre rurálne prostredie a pre mesto cudziu. Aj z tohto dôvodu sa postupne menil charakter a do sprievodných programov sa dostávali jarmočné atrakcie príznačné pre prostredie mesta, napr. flašinetár, či pouliční artisti. Práve v interpretácii pouličných umelcov zaznamenávame prirodzený vývoj od tradičných až po najsúčasnejšie formy umeleckého prejavu. V posledných rokoch sa súčasťou jarmoku stali vystúpenia historických šermiarov, dobového tanca, či živého šachu.

Špecifickou tradičnou atrakciou počas vianočného jarmoku sa stala zabíjačka. Pôvodný zámer organizátorov sa v prvých rokoch stretol s výraznými legislatívnymi prekážkami v súvislosti s hygienickými predpismi. Obmedzil sa tak len na ochutnávku a predaj hotových zabíjačkových výrobkov. Postupne, aj zásluhou výrazného záujmu verejnosti, sa podarilo dostať zabíjačku aj na vianočný jarmok v Poprade ako jej súčasť. Návštevníci tak majú možnosť „v priamom prenose“ vidieť spracovanie výrobkov zabíjačky, ktorá začína obradným privezením už zabitého prasaťa priamo do centra diania. Akcia sa koná v réžii mäsiarov – pro-

Fot. 1. Vianočná zabijačka v podaní Folklornej skupiny z Vikartoviec (fot. Archív Mestského úradu v Poprade, december 2013)

Fot. 2. Šindliar z Vikartoviec na vianočnom jarmoku v Poprade (fot. Archív Mestského úradu v Poprade, december 2013)

fesionálov za prísneho hygienického dohľadu. Celá aktivita je poňatá ako kultúrna atrakcia, spojená s tradičnými obradovými prejavmi ľudovej kultúry, spojenými so zabíjačkou v interpretácii niektorej z dedinských folklórnych skupín regiónu.

Zaujímavou je v tejto súvislosti skutočnosť, že v prípade zabíjačky negatívne ohlasy voči prezentácii zvykov, ktoré nie sú adekvátne urbánnemu priestoru, nezaznamenávame. Naopak, zabíjačka so všetkými jej sprievodnými prvkami patrí najobľúbenejším a rovnako pozitívne je prijímaná domácim obyvateľstvom, ako aj návštevníkmi mesta.

Štedrý večer s Betlehemom. V počiatkoch Vianoc v Poprade ich ťažiskovým prvkom bolo práve situovanie živého Betlehemu (vrátane živých zvierat), ktoré bolo sprevádzané dramatizáciou vianočnej hry chodenia s Betlehemom v podaní folklórneho súboru Vagonár, pôsobiaceho v meste. Betlehemskú hru spočiatku realizovali viackrát počas Štedrého večera a oboch vianočných sviatkov. Dnes sa živý betlehem koná len dvakrát, počas Štedrého dňa a v Prvý sviatok vianočný. Prispel k tomu jednak záujem verejnosti, sústredený na tieto termíny, ale aj organizačná náročnosť akcie.

Fot. 3. Živý Betlehem. Vianoce v Poprade (fot. Archív Mestského úradu v Poprade, december 2013)

Na tomto mieste je vhodné aj spomenúť snahu mesta o situovanie živého Betlehemu striedavo aj v okrajových štvrtiach mesta, či sídliskách, kde je naj-

vyššia koncentrácia obyvateľstva, čo sa však u obyvateľov nestretlo s výraznejším záujmom. Tu sa dostáva do popredia vnímanie centra mesta ako priestoru teatralizácie, nesie v sebe špecifické prvky, má svoje čaro, nenahraditeľnú atmosféru. Centrum je verejnosťou vnímané nielen ako miesto diania aktivít, ale aj ako alternatíva spoločenských kontaktov. Súčasnosť, ktorá je charakteristická komunikáciou prostredníctvom techniky, stráca osobný kontakt. Absencia „ľudského rozmeru kontaktov“ sa dnes o to viac sústreďuje do príležitostných aktivít, ktoré tak získavajú na výnimočnosti a význame.

V týchto intenciách možno vnímať aj komplexný vianočný cyklus kultúrnych aktivít v Poprade nielen ako retrospektívny pohľad k tradičným prvkom, ale ako prepojenie tradície a súčasnosti. Príkladom je posledný zo sledovaných prvkov:

Rozlúčka so starým rokom. Jej obsahom je silvestrovská diskotéka, ktorá má výlučne súčasný, komerčný charakter s uplatnením moderných technických prvkov (napr. veľkoplošné obrazovky so sprostredkovaním priameho diania). Tieto aktivity sú priestorom aj pre „importovanú kultúru“, interpretáciou domácich, ale aj zahraničných známych umelcov v protipóle (či práve v symbióze) s doteraz uvádzanými domácimi pôvodnými kultúrnymi prvkami.

Záver

Sledovaním vybraných aspektov na príklade mesta Poprad počas obdobia od 90. rokov 20. storočia po súčasnosť možno konštatovať, že v kontexte uchovania, či prezentovania prvkov tradičnej kultúry v prostredí súčasného mesta nám vystupujú do popredia niektoré zovšeobecňujúce fakty.

Pokiaľ ide o samotnú organizačnú prípravu aktivít, táto oblasť zostáva na oficiálnych inštitúciách v rámci mesta (Mestský úrad, prípadne súkromné umelecké agentúry v meste), tieto sa však prevažne orientujú na komerčnú profesionálnu kultúru. Čiastočne prispievajú organizačne inštitúcie ako osvetové stredisko, múzeum, galéria, ktoré však administratívne nie sú v pôsobnosti mesta, ale kraja. Realizátormi aktivít sa stávajú profesijne zamerané kolektívy (FS Vagonár pôsobiaci v meste, ktorý sa orientuje na ľudovú kultúru širšieho regiónu), folklórne skupiny, prípadne jednotlivci – ľudoví výrobcovia, remeselníci, inštrumentalisti, speváci... širšieho regiónu.

Vzhľadom na vzťah verejnosti k tradičným kultúrnym prejavom možno konštatovať, že spoločnosť mesta (v tomto prípade mesta Poprad) svojím postojom prejavuje záujem o tradičné prvky kultúry, akceptuje ich, vníma ich dokonca s istou dávkou hrdosti, lokálpatriotizmu, najmä vo vzťahu voči cudzím návštevníkom svojho mesta, čo vyplýva z osobných interview s respondentmi. Pritom

je však veľmi dôrazným faktom skutočnosť, že verejnosť v meste aktívnu účasť na nich prevažne prijíma s ostychom. Dnešný divák chce byť aktívny, ale len do istej miery. Chce sa podieľať, vyskúšať, ochutnať, ale ťažšie prijíma priamu rolu účastníka, herca. Práve prezentácia javov tradičnej kultúry sa tak dostáva do polohy hľadisko – javisko, pričom verejnosť často zostáva v úlohe pasívneho konzumenta. Tento fakt nepriamo potvrdzuje aj orientáciu aktivít do priestoru námestia, keďže práve tu je v Poprade situované pódium počas celého roka.

Výraznú úlohu aj v sledovanom príklade uplatnenia tradičných vianočných prvkov v súčasnom meste má samotná revitalizácia a jej väzby. Revitalizované prvky tradičnej kultúry – či už ako prvky hmotného, alebo nehmotného dedičstva – sú determinované niektorými základnými aspektmi: čas (obdobie), funkcia, i priestor. Fenomén revitalizácie je logicky v úzkej korelácii s fenoménom času. Ak hovoríme o obnovení, znovuoživení prvku, predpokladá to, že pôvodný prvok zanikol v čase. Nemenej dôležitou je tu otázka funkcie. Ak nastalo oživenie kultúrneho prvku v inom čase, nevyhnutne to súvisí so zmenou jeho primárnej funkcie. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že najčastejšie ide o zmenu kultovej prosperitatívnej, purifikačnej, či apotropajnej funkcie na výlučne zábavnú, prípadne dekoratívnu (pokiaľ ide o materiálne artefakty). S časom a funkciou je nesporne spätý aj samotný priestor, ktorý zohráva významnú úlohu v aktívnej existencii kultúrneho javu. Ak dnes hovoríme o revitalizácii kultúrnych javov v prostredí mesta, ide v podstate o skutočnosť, kedy sa súčasný priestor mesta stáva miestom teatralizácie javu. Nemáme na mysli pejoratívne vnímanie, ale teatralizáciu v zmysle divadelného prejavu. Priestor mesta sa stáva veľkým javiskom, na ktorom sa realizujú kultúrne javy.

Miesta významov nemusia nevyhnutne všetci chápať ako fyzický priestor, ktorý obývajú, ale vďaka kultúrnym procesom sú cesty ich vnímania rôzne a prelínajú sa v nich rôzne interpretácie a praktické vnemy⁴.

Samotný divadelný prejav je predpokladom znásobenia niektorých znakov, ktoré v pôvodnom čase, funkcii a priestore nevystupujú do popredia. Ide tu o snahu zaujať diváka napríklad umocnením pátosu v prejave, zvýraznením, či umelým dotváraním humornej polohy prvku, jednoducho prevaha dramatickosti nad prirodzenosťou. Revitalizovaný prvok má tak tendenciu dostať sa do polohy ľudového divadla (napríklad pri interpretácii niektorých zvykov a obradov, či demonštrovaní zabíjačky).

Príklad popradských Vianoc v meste demonštruje uchovanie tradičných kultúrnych prvkov generačnou transmisíou vo väzbe na identitu v priestore súčasného mesta. Vychádzame zo skúsenosti, že „miestne komunity vedome, alebo nevedome hľadajú obranu, či protiváhu voči globalizácii v miestnych kultúrnych

⁴ U. HANNERZ: *Transnational Connections*. London 1996, s. 22–23.

formách⁵. Prostredie mesta sa stáva priestorom modernizácie, či globalizácie, rovnako ako priestorom tradície a identity.

Bibliografia

Literatura zwarta

- BITUŠÍKOVÁ A., LUTHER D.: *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku*. Banská Bystrica 2010.
- BITUŠÍKOVÁ A., LUTHER D.: *Slovenské mesto v etape globalizácie*. Banská Bystrica 2010.
- CHORVÁT I.: *Voľný čas obyvateľov slovenských miest*. In: *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku*. Banská Bystrica 2010.
- DARULOVÁ J.: *Súčasný prejav folklorizmu (kultúrne dedičstvo banskobystrického kraja v kontexte regionálnej identity)*. In: *Revitalizácia tradičnej kultúry a lokálna identita*. Krakov 2013, s. 41–59.
- HANNERZ U.: *Svet a mesto po páde železnej opony: Meniace sa miesta významov*. In: *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku*. Banská Bystrica 2010.
- HANNERZ U.: *Transnational Connections*. London 1996.

⁵ A. BITUŠÍKOVÁ, D. LUTHER: *Slovenské mesto v etape globalizácie*. In: *Kultúrna a sociálna diverzita...*, s. 23.